

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

V. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2023ko maiatzaren 17, 18 eta 19a
Donostia, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

Aitortu-PartekatuBerdin 3.0

GIZARTE ZIENTZIAK ETA ZUZENBIDEA

Zer dio isiltzen denak isiltzen denean? Euskal gatazkaren auzian kontatu gabeen eta kontatu ezinen bilduma bat. Hutsuneetatik abiatutako berreraikuntza posible bat: isiltasun behartuak eta isiltasun hautatuak

Maidier Galardi Fernandez de Agirre

195-202 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.v.02.24>

ANTOLATZAILEA:

BABESLEAK:

LAGUNTZAILEAK:

Zer dio isiltzen denak isiltzen denean? Euskal gatazkaren auzian kontatu gabeen eta kontatu ezinen bilduma bat. Hutsuneetatik abiatutako berreraikuntza posible bat: isiltasun behartuak eta isiltasun hautatuak

Maidar Galardi Fernandez de Agirre

*EHUko Ikasketa Feministen eta Generokoen Doktore Programako doktoregaia. AFIT
ikerketa taldeko kidea
maider.galardi@ehu.eus*

Laburpena

Euskal gatazka osteko garaiotan ondorioak aztertzen eta, batzuetan, arazten ari dira eragile, erakunde eta abarrak. Baina badira oraindik ere astun sentitzen diren isiltasunak. Hutsunerik nabarmenena andreen bizipenena da. Ez daude ez kontakizun ofizialetan, ez hegemonikoetan eta kostata herrigintzatik sortutakoetan. Horren egiturazko arrazoia aztertuko dugu artikuluko honetan. Eta ikusi zerk eragin dien gatazkan inplikaturata senide edo lagunak izan dituzten andreei isilik mantentzen. Batzuetan, instituzioek —erakunde zein epai bideek— behartuta mututu dira; beste batzuetan, gizarteak edota familiak hala aginduta. Baina euren burua eta ingurukoena babesteko ere isildu dira. Hau da, inposizioa bezainbat erresistentzia bide izan da isiltasuna, eta hori interpretatzeko, beste era batera entzutea besterik ez dago.

Hitz gakoak: isiltasuna, gatazka armatuak, antropologia feminista, indarkeria, erresistentziak

Abstract

In these times of post-Basque conflict, agents, institutions, etc., are studying and sometimes debugging the consequences. But there are still silences that feel heavy. The most evident white space is that of women's experiences. They are not in official, hegemonic, or costly reports, nor coming from the construction of other popular movements. In this article we will analyze the structural reason for this. And see what has influenced the maintenance of silence of women who have had family or friends involved in the conflict. Sometimes they have been muted by institutions, others by social or family imperative. But they have also kept quiet to protect themselves and others. In other words, both imposition and resistance have made silence possible, and to interpret it we only have to listen differently.

Keywords: silence, armed conflicts, feminis anthropology, violence, resistance

1. Sarrera eta motibazioa

Andreak euskal gatazkaren kontaketa nagusietan ez zeudela edo zeudenak “lehen lerro” deituriko horren parte zirela ohartuta, badira bost urte euskal gatazkaren erdigunean egon ez, baina senide edo lagunak inplikaturata izan dituzten andreak elkarrizketatzen eta haien bizipenak jasotzen ari naizela; aurrena Master Amaierako Lanean¹, *Berria* egunkariko hainbat erreportaje, elkarrizketa eta analisisan ondoren, eta Ikasketa Feministen eta Generoko Doktore Programan azken bi urte eta erdian. Lehen hutsune nabarmenari aurre egiteko metodologia eta begirada feministak jarri nituen mahai gainean orduan: egituraz emakumeei erauzitako kontakizunen espazioa berreskuratzea zen asmoa, emakumeen ikusezintasunaren arrazoi estrukturaleri erreparaturata. Bidean ohartu naiz, ordea, egiturazko ezikusi horretaz gain, badirela inposaturako isiltasunak ere, gizarte egituren hiru mailatatik eratorrita: instituzio edo erakundeetatik, gizarteagandik eta familiaratik. Gainera, aitortu behar da emakumeok ere erresistentzia praktika gisa hautatu dutela batzuetan ez hitzegitea, edo haiek erabaki dutela isiltasunarekin nun eta nola hautsi. Izan ere, gatazkaren erdigunean ez egonagatik, senide edo lagun bat inplikaturata edukitzeagatik indarkeria jasan dute andreok, eta egoerari ere aurre egin behar izan diote, besteak beste, isilduz, beren burua edo ingurukoak arriskuan ez jartzeko.

Andreok hitza ez hartu —edo andreei hitza ez eman— izanak ez du esan nahi zuriuneak gelditu behar direnik historia hurbilaren kontaketatik. Hori hautsi nahi du artikuluko honek; isiluneen jatorria ulertu eta horiek gordetzen duten informazioa entzun eta prozesatu. Horretarako,

¹ *Euskal gatazkaren (h)egiak: 1980ko eta 1990eko hamarkadetan beren senide edo lagunak gatazkaren erdigunean izan zituzten andreen memoriaren eta praktika erresistenteen bilketa feminista bat.*

garrantzitsuenetik hasi gara: begirada eta entzumen feminista zorroztu eta androei hitz egiteko leku seguru bat eskaintzen ahalegindu naiz —horregatik dira izen guztiak asmatuak—. Egiteko moduak ere errespetuzkoak izan daitezten ahalegindu naiz, birbiktazioan ez erortzeko, eta landa lan horretatik eratorritako informazioa baliatu dut artikulua idazteko. Horixe da ba orriotan jasotzen dena: isiltzen denak isiltzerakoan esan nahi duenaren interpretazio bat. Aurrena emakumeen egiturazko ezabaketaz arituko naiz, ondoren inposatutako isiltasunei egingo diet aipamena, eta amaitzeko isiltasuna erresistentzia gisa erabiltzeari.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Isiltasuna eta gatazka armatuen gaineko kontakizunaren eraikuntza estuki lotuta daude hainbat diziplinan. Zuzenbidetik hasi eta kazetaritzara; antropologiatik, historiatik eta soziologiatik pasatuta. Adar horien ekarpenak ezinbestekoak izan dira testua osatzeko. Gainera, begirada feminista oinarrikoa da proiektu honetan, eta beraz, Rebeca Solnit (2021), Elizabeth Jelin (2017; 2020), Amandine Fulchiron (2016), Jokin Azpiazu (2020), Itxaso Martin (2015), Olga Restrepo (2007) eta abarren ekarpenak jaso dira. Isiltasuna askotarikoa izan daiteke eta guztiak elkar elikatzen dira. Bai beraien artean, baina baita dimentsio diferenteetan ere. Hau da, gizarteak inposatutako isiltasuna familian egondako mututasunean islatu daiteke, eta egituraz emakumeak kontakizunetatik ezabatzeak ere eragina du norberak ahotsa ez altxatzearekin edo bere burua legitimatuta ez sentitzearekin. Jo dezagun, beraz, dimentsio bakoitzari arreta espezifikoa jartzera.

Gatazkaren irakurketa eta bake bidea androzentrikoak izan direla aipatu dute zenbait egilek lehenago (Etxebarrieta, Rodriguez, 2016; Guzman eta Mendia, 2012, 2013, 2012; Goikoetxea, 2015; Crosby, Lykes, 2011...). Eta auziaren gainean sortu den iruditeria batik bat maskulinoa izan dela ere bai. Ondorioz, ez da harritzekoa emakumeen ahotsak ohiko kontaketa, dokumental, mahai inguru... eta abarretatik kanpo gelditzea. Horren adibide, 2021eko azaroan, Aieteko Konferentziaren 10. Urteurrenaren harira Foro Sozialak antolatutako bi eguneko jardunaldietan ez zen apenas emakumerik izan. Egotekotan, biktima gisa parte hartu zuten beste aditu batzuen alboan: testigantza eman bai, baina gertatutakoaren kontaketa ofizialetan ez dute lekurik.

Bada salbuespen bat Euskal Herriko gatazkari buruzko literatura hurbilean: begirada feministatik ari dira gatazkan zuzenean parte hartu duten emakumeen bizipenak jasotzen. Baina betiere, *lehen lerro* deitzen zaion eremu horri lotuta: dela militantzia politikoa, dela espetxealdia (Dañobeitia, 2016 eta Rodriguez, 2016). Era berean, ezin daitezke ahaztu gatazkaren ondorioen arloan lanean ari diren beste zenbait egitasmotatik azken urteetan norabide horretan abian jarritako dinamikak (Argituz, Foro Sozialaren ‘Nik Sinisten Dizut’ dinamika, Sarek euskal preso emakumeekin egindako lanketa espezifikoa, justizia trantsizionalari buruzko proposamenak, Bilgune Feministaren hainbat ekimen, Emagunea duela zenbait urte, Ahotsak-en 15. urteurrena...). Pentsa daiteke, hortaz, feminismotik eratorri dela orain arte ezkutuan izandako hori argitara ateratzeko premia. Hala gertatzen dela dio Jelinek (2020), zeinak esaten duen oraina historikoaren gertakariak iraganean isilaraziak argitan eman ditzakeela —esaterako, historia berreraikitze mugimendu feministak egindako bilaketan arlo diferenteetako emakumeek hartzen duten protagonismoa—. Horrek laguntzen du historia berridazten eta historia ofizialetan ezkutuan eta ahanzturan egondako hori argitan ematen

Baina egiturazko isiltasuna ez da eremu sinbolikoan gelditzen. Aitzitik, bere adierazpide materiala du estatuaren, gizartearen eta familiaren eremuetan. Lehenari dagokionez, nazioartean ezagun dira gatazkaren ondorioak kudeatzeko eta erantzukizuna arazteko abian jarritako Egiaren Batzordeak eta Trantsiziozko zuzenbidea (Uganda, 1986; Nepal, 1990; Hego Afrika, 1995; Salvador, 1992; Yugoslavia —gero bertan behera gelditua, estatua jada existitzen ez zelako— 2001; Kolonia, 2017). Euskal gatazkaren ezaugarriengatik, ordea, ez dago halakorik martxan jartzeko aukerarik. Bada beste bide komunitario bat, ordea, besteak beste Guatemalan (Fulchiron, 2016) landu dena, eta maila txikiagoan, baina Euskal Herriko zenbait udalerritan eta hainbat eragileren bidez martxan jarritakoak.

Gizartean izandako isiltasuna beste ezaugarri bat da. Jokin Azpiazuk azpimarratzen du zaila dela desberdintzea noiz isiltzen den bat norbere kabuz, eta noiz inguruak bultzatuta (2020:271). Gainera dio zaila dela isiltasun horrekin haustea inguru horretan bigarren mailako posizioa izanda. Bestalde, gatazka orotan bezala, hemengoan ere nabarmena izan da “gu” eta “besteak” talde polarizatueta kokatzeko

hautua (Garcia, 2019). Isiltasuna, Solnitek esango lukeen moduan, orduan, *status quo*arekin dago lotuta (2021). Elkarrizketatuen hitzak aztertu behar dira, ordea, hori hala bizi izan duten baieztatzeko.

Isiltasun inposatuarekin amaitzeko, familian sortutako mututasunaz arituko naiz. Martinek (2015) baieztatzen du familiaren rola oso garrantzitsua dela memoriaren osaketan, eta belaunaldi berriek ondorengoei zer esan eta zer ez hautatzea erabaki esanguratsua dela. Gatazka arloan ere, nazioartean familia-isiltasunak hausteari buruzko literatura dexente dago idatzita (Pollak, 2006; Fulchiron 2016...), baina. Espainian, ordea, 36ko Gerraren ondoren eta diktadura frankista bukatzean egindako trantsizio desordenatuagatik, Jelinek dio gai hau ez dela behar beste landu (2020). Halere ezagun dira gerrako kontuak hurrengo belaunaldiari ez kontatu, baina ilobei kontatu dieten senideen kasuak. Antzeko gertatzen da, ikusiko dugunez, euskal gatazkaren auzian. Autore berak dio, finean, normaltasunera itzultzeko “ezinbesteko beharrak” eragiten duela familian isiltasuna inposatzea.

Ezin da ahaztu, ordea, beren buruak eta ingurukoena babesteko modu bat ere izan dela isiltasunarena. Mututasun hautatuez ari naiz. Analisisian ikusiko dugunez, elkarrizketatuetako askok erabiltzen dute ahalmen hori elkarrizketak egiterako unean (Esteban, 2015), eta hortaz ikerlariak gogoeta egin beharko luke informazioaren erauzketa hori nola gauzatzen duen (Castillejo, 2005, Cancimance, 2009). Era berean, isiltasun horrekin non eta nola haustea ere erresistentzia praktika izan da parte hartzaile askorentzat. Horregatik jasoko ditut ondorengo ataletan ikerketako parte hartzaile batzuen esperientziak. Finean, helburua da ulertzea isiltasuna polisemantikoa edo askotariko adieraduna dela (Sanchez, 2009), eta horren nolakotasunak euskal gatazkan zuzenean inplikatu ez baina senide eta lagunak horren erdiguan eduki dituzten emakumeei nola eragin dien aztertu nahi dut.

2.1 Helburuak

Artikulu honen helburu nagusia da 1980-2000 urte artean beren senide edo lagunak gatazkan inplikaturik izan dituzten andreen ahotsa jasotzea, eta orain arte egindako kontaketen zuriuneak betetzeko nolabaiteko proposamen feminista eskaintzea. Horretarako, baina, ezinbestekoa da bigarren mailako helburuak zehaztea:

- 1) Emakumeen ezabaketa sistemikoaren atzean dagoen egiturazko logika ulertu, azaldu eta iraularazteko neurriak abian jartzea.
- 2) Andreak urte luzez isilik zergatik egon diren ikertzea: ikustea zein izan diren inposatutako isiltasunak.
- 3) Isiltasunak praktika erresistente gisa duen balioa aztertzea.

3. Isiltasunek ezkututzen dutena: inposizioa eta erresistentzia

Esan bezala, euskal gatazkan zuzenean parte hartu ez, baina bere ondorioak jasan dituzten, eta horiei aurre egin behar izan dieten emakumeen bizipenei buruz egiten ari naiz doktore tesia, eta lanean isiltasunak hartutako garrantzia da, hain justu, artikulu hau idaztera bultzatu nauena. Beraz, alde aurretik esan behar da tesirako metodologikoki hiru bide erabili baditut ere —sakoneko elkarrizketak, kartografia emozionalak eta kontraste saioak—, testu honetan 25 sakoneko elkarrizketetatik ateratako testigantza batzuk bakarrik jasotzen direla. Aipatu dut lehenago ere gatazka armatuen gaineko irakurketak eta analisiak androzentrikoak izan ohi direla; eremu publiko, eta beraz politikoan gertatutako auziak direla kontuan hartzen lehenak, eta, horietan, sexu-genero sistemaren ondorioz (Rubin, 1975) gehien bat gizonak nagusi direnez, eremu pribatuago batean —hau da etxean, familian...— intimoztat hartutako indarkeria horiek ez direla aintzat hartzen. Gune horietan batik bat emakumeak —eta lan feminizatuak— daudenez, gutxi hitz egiten da andreaki buruz. Tesi honek —eta zehazk artikulu honek—, beraz, gatazka testuinguruak bizi, eta eremu pribatuan gelditutako emakumeen bizipenak biltzeko proposamena izanda, andreen gaineko isiltasun sistemikoaren hausteko anbizioa du. Horretaz aparte, inposatutako isiltasunari eta erresistentzia gisa erabilitakoari buruzko analisisa izango da datozen lerroetan, testigantzak abiapuntu hartuta.

3.1 Norena da ahoa estaltzen duen eskua?

Instituzioetatik eta erakundeetatik ez genuen ezer eduki, inongo babesik, ez adierazpen bat esanaz “hau gaizki dago”. Ez dugu horrelakorik inoiz jaso. Horrek zer suposatzen du 15 urteko ume batentzat? Puf... Ikustea delitu bat eraman dutela zure anaiaren kontra eta hori inork ez duela kondenatu, ezker abertzaleak izan ezik, klaro, Garai horretan askotan ateratzen ziren politikariak, bueno orain bezala adierazpenak egitera. Baina hau ez zen beraien hiztegiaren barruan sartzen, eta hori oso gogorra da
(Inma)

Isiltasunak, ausentziak eta hutsuneak ausaz gertatzen direla pentsatzea, dominazio egiturei ez begiratzearen edo inozentea izatearen ondorio da. Plano sinbolikotik harago, giza egituretan andre hauen ahotsa isilarazteko mekanismoak baliatu dira, mikro mailatik hasi eta makrora arte; estatuaren egituretatik, familia logiketara arte; gizartearen amalgamatik pasatuta. Batzuetan, errepresio gisa isilarazi dira elkarrizketatu ditudan emakumeen ahotsak; hori da Inmaren kasua. Aipatzen duenez, ez zuen instituzioen babes-hitzik jaso, eta anaiaren gorpua aurkitzeko prozesua luzea bezain isila izan zen. Estatua eta bere egiturak, ordea, ez dira isiltasunaren sortzaile-eroale-iraunarazle bakarrak. Egia da muga lausoa dela: zenbateraino isildu dira andre hauek beraien nahimenetik, edo zenbateraino isildu dira idatzi gabeko zenbait arauak eraginda. Atal honetan, beraz, intentzionatua ala ez, elkarrizkatuarengan ezinegona sortu duen isiltasunaz arituko gara hiru giza-egituretan: estatu-instituzioena, gizarteren isiltasunarena eta familiarrena. Hiruki beraren erpin diferenteetan begirada kokatzea da kontua. Aintzat hartuta, hirurek erantzuten diotela sexu-genero sistemaren araubideari, eta, era berean, hirurek partekatzen dituztela ordena-soziala mantentzeko kodeak.

3.1.1 Instituzioak eta estatua mutu

Inmak ongi azaltzen du estatuek eta gainontzeko instituzio publikoek —epaitegiek, esaterako— isiltasunarekin duten lotura. Batetik, bere anaia desagertuta egon zen 15 urtez, gorpua agertu zen arte —ia hasieratik zegoen hilda—. Foro Sozialak 2021ean argitaratu zuen bortxaz desagertutako pertsonen buruzko txostena. Inmaren anaiaren kasuaz, eta gerora hilda agertu zen beste batenaz gain, zazpi dira desagertuta segitzen dutenak. Urte horietan guztietan isiltasuna nagusi izateaz gain, epaitegietara ere ez dute kasuok iristea lortu gehienetan, beraz, egia jakiteko beste ate bat ixten zaie. Lehen aipatutako Egiaren Batzordea edo Transiziozko Zuzenbide Feministatik ez dagoenez, gainera, ezin dira erantzukizunak araztu. Amaitzeko, isiltasunarekin hausteko egia eta aitortza ezinbestekoa dela ohartarazten dute adituek, bada kasu honetan aitortzarik egitea ia ezinezkoa da, poliziaren abusuen biktimen legeak estatu mailan ez daudelako indarrean. Lehen esan bezala, Eusko Jaurlaritza eta Nafarroako Gobernua bai, biek dute indarkeria hori aitortzen duen lege bat. Oraindik, ordea, bi instituziotan aitortza hori lortzeko prozedura martxan da.

3.1.2 Herria isilik, herria izu?

Ni gogoratzen naiz nire aita hil zutenean (lagunak) etorri zirela ni ikustera, eta nola kamara asko zeuden, ni portxera atera nintzenean haiek agurtzera, haietako batek kamarak bota zituen. Ni babestuta sentitu nintzen bai. Ez bakarrik haiengandik. Ikastolako irakasleengandik, edo gehienengandik ere bai. (...) Aldiz, nire amari kontrakoa gertatu zitzaion. Bakarrik gelditu zen, bakardade absolutuan. Hona etorri zen 14 urterekin, izeba bat zuelako eta bera izan zen lana bilatu ziona. Nire amarentzat izeba erreferentea zen (...). Eta mehatxuak hasi zirenean, nire amarekin harremana edukitzeari utzi zioten. Beldurragatik. Beldurragatik, noski, baina familiak zu abandonatzea...

(Maialen)

Euskal gatazkari dagokion azken urteetako —Espainia eta Frantziako— fikzio ekoizpenak aditzera eman dute auziak iraun bitartean euskal gizartea orohar isilik mantendu dela, batik bat ETArekin biktimei dagokienez. Aitzitik, euskal literatura hertsiki lotuta egon da gatazkaren gaiari 1960tik, Iratxe Retolazak eta Ibai Atutxak koordinatutako *Indarkeriak dantzatzen behartzen gaituzte* (2021) liburuaren arabera, eta alde guztietako biktimekiko iruditeria landu dela aipatzen dute. Beraz, egia al da isiltasun hori existitu dela? Garciak (2019) dioenaren haritik, egia da polarizatutako bi aldeek elkarri egotzi diotela bestearen minei entzungor egitea, eta halaber, gizarteari egotzi diote ez posizionatzea haien alde. Finean, sufrimenduaren kontra ahotsa altzatzeak, Solnitek (2021) esango lukeen moduan *status quo*a galtzea ekar dezakeelako edo

areago, berez hala ez izanda ere “alde batean” kokatua izatea. Hipotesi horri indarra emango bagenio, Azpiazuren (2020) hitzek zentzua lukete, askotan gizabanakoa beregatik baino, inguruagatik isiltzen dela. Halere, Maialenen hitzak irakurrita, pentsa daiteke gaia konplexuagoa dela, eta beharrezkoa dela gatazkarekiko begirada bitarra gaintzea, baten eta bestearen artean xehetasun eta subjektibitate asko daudelako, kasu honetan bezala: Maialenen aita ETak hil zuen. Eta Ikastolako haurra izanda ere, bere kuadrillakoak bera bisitatzera joan ziren hil eta berehala, baita bere irakasleak ere. Aitzitik, ama bakarrik gelditu zen, Euskal Herriko bere familiak ere aparte utzi baitzuen. Berearen eta ETaren beste biktima batzuen hitzak bildu ostean ondorioztatu dut gaia ez dela hain sinplea, eta *herriaren babesa* sentitzearen edo ezikusiaarena egitearen arrazoiak zerikusi handia duela Euskal Herrian “errotuta” egotearekin.

3.1.2 Trapu zikinak etxerako

Nik ez nekien zer zen errefuxiatua izatea, eta gogoratzen naiz kolegioan nengoela ya 6. Mailan 11 urterekin Ziburun, irakasle bat genuen, eta berez zen Bizkaikoa, eta antolatu zuten zerbait Donostian kirolaren bueltan eta, eta esan zigun: “Joan behar duzue ez dakit zer”, (...), eta nik esan nion: “Baina etorri zu gurekin”, eta esan zigun: “Ez nik ezin dut, ni errefuxiatua naiz, nik ezin dut pasa”. Eta esan nion, “Ah, orduan nire aita ere errefuxiatua da”, eta bera “klaro”, eta hor konturatu nintzen.

(Olatz)

Segurtasunagatik batzuetan, hurrei kalterik ez egin nahi izateko besteetan; normaltasuna ahal bezain azkar itzultzeko gogoagatik, eremu publikoan etxean sufritutakoa ez kontatu nahi izateagatik, edota gertakari mingarriei belaunaldi berriekin hizketa aurre egin nahi ez izateagatik. Hainbat arrazoik eraman dituzte familiak jasandako indarkeria etxe barruan gordetzera. Olatzek, esaterako, etxean ezkutatuta eduki zuen aita hamar urtez —hau da, aita ez zen etxetik atera urte horietan guztietan ezin zuten etxean “aita” esan...—; bazekien egoera berezia zela berea, askotan esan behar izan zuten gezurra aitaren egoeraren gainean, baina ez zion testuinguru politiko espliziturik jarri gaiari irakasale batek esan zion arte. Berriz ere, agerian gelditzen da hortaz, gatazkak eragindako minak etxean gordetzearen joera. Horrek eragina du belaunaldi berriek “egia” jakiteko duten eskubidean (Martin, 2015), eta gainera haiengan jartzen den presioan.

3.2 “Isiltzen banaiz ez da hitzik ez dudalako”²

2006tik 2013ra inork ez zekien hemen bizi nintzela. Are gehiago, Eusko Jaurlaritza Eraikiz proiektuarekin hasi zenean, zineman eta nire herrian... Ez ninduten gonbidatu, uste zutelako kanpoan nengoela. Ni jada hemen bizi nintzen 2006tik, eta saio horiek 2013an izan ziren. Nik beti egiten nuen bizi nire herrian, baina beti isilik, beti nire abizena ezkutatu, behar nuena baino informazio gehiago ez ematen, bizitza lasai bat edukitzeko.
(Maialen)

Solnitek bere azken liburuan (2021) dio isiltasunaren paisaiak hiru erreinu dituela: barrutik inposatutako isiltasuna, kanpotik inposatutakoa eta oraindik izendatu gabearen bueltan dagoen isiltasuna. Esaten du ez direla hiru eremu isolatu, elkar lotuta daudela eta elkar elikatzen dutela, harik eta zirkulu hori eteteko zerbait hausten den arte. Hiru erreinu horietan nabigatzen aritu naiz orain arte artikuluan, baina ikerketan parte hartu duten emakumeen hitzak entzunda, isiltasuna erresistentziarako tresna gisa erabiltzerena falta zitzaidan. Solnitek aipatzen duen haustura hori da preseski errepresiorako edo inposaketarako haien aurka erabilitako isiltasuna bere egin eta beraien alde baliatzea. Bai isilik egotea erabakitzen dutenean, baina baita mututasun horrekin beraien kabuz haustean ere, non eta nola ongi pentsatuta. Zentzu horretan, Maialenen aipua esanguratsua da; erabaki zuelako modu lasai batea bizi ahal izateko bere identitatea ezkutatzea, baina era berean, unea zela ebatzi zuenean ongi erabaki zuelako nola kontatu publikoki bere historia —udaleko programa horrekin jarri zen aurrea harremanetan, baina ez zuen beranduagora arte aurpegia eman, irratsaio batean hala egitea erabaki zuen arte. Orduan “50 kiloko motxila gainetik kendu” izan balu bezala sentitu zela dio—,

Beste hainbat dira beren burua edo ingurukoena babesteko isilik geratu direnak, Arantxa, esaterako.

² Berri Txarrak taldearen *Isiltzen banaiz* kantuaeren hitzak (2009an argitaratutako Jaio.Musika.Hil diskotik).

Ni momentu horretan, semeak alde egin zuenean, lanean nengoen. Guk pasa genituen 7-9 hilabete beak alde egin zuenetik inork ez zekiela e, inork ez zekien. Ez nire ahizpak, inork. Nola bukatu zun karrera esaten genuen kanpoan zegoela iten espezialidade bat ta yasta. Guk gutxienez aukera izan genuen despeditzeko. Ta gero ya izan zirenean atxiloketak eta atera zenean bere izena, ba bueno, ordun ya bueno (...). Onbre, nire ahizpak zerbait sumatzen zun, baina bueno etzun ezer esaten eta guk erez, bagenekien etxekoek besterik ez.(...) Ni lanean nengoen eta ezin malkoak eutsi, baina ezin diozu inori ezer ez esan.
(Arantxa)

“Isiltasuna, halako testuinguruetan bizirauteko estrategia bat izan daiteke, jakinda hitza hartzeak arriskuan jartzen zaituela”, dio Sanchezek (2009:26), eta andre hauek ere, Arantxaren hitzetan ikus daitekeen moduan, erabaki dute bizitzako momenturen batean —laburragoa edo luzeagoa— isilik egotea beraien edo inguruko babeserako. Isiltasuna erresistentziarako tresna gisa identifikatzeak, halabeharrez kokatzen gaitu egoera berri batean: orain arte, indarkeria jasan duten emakume gisa soilik irudikatu baditugu, mututasunaren erabilerak argi uzten du andreok agentzia badutela. Hau da, eragiteko gaitasuna dutela eta erabakimena dutela. Horregatik da garrantzitsua isiltasunari askotako dimentsioetatik heltzea, haiek ere nolabaiteko parte hartze politikoa izan dutela adierazten baitu. Horren adibide, elkarrizketatutako gehienek, behin beren ahotsa altxata, erabaki dute elkarbizitzako hainbat forotan parte hartzea, hau da subjektu politikoa gisa eremu publikoan agertzea. Eta halako kasuetan ere, zer esan eta zer ez, ezinbestekoa izan da:

Inportantea zen isiltasuna mantentzea ze bagenekien hedabideetara iristen bazen, seakabo. Gehiago esango dizut. Hasieran proposatu genien guztiek ez zuten onartu parte hartzea, eta gure zalantza zen “ea jendea isiltzen den eta ez duen ezer esaten”.

(Lutxi)

Lutxi biktimen arteko topaketa batez ari da, eta orain arte esandakoa ongi laburtzen du: erabakitzen dute isiltzea beren burua babesteko, baina behin publikoki beren burua agertu eta gero ere, hau da subjektu politiko azalduta ere, estrategia gisa erabiltzen dute isiltasuna, lan politikoa egiten segi ahal izateko. Kasu honetan Glencreeko topaketei buruz ari da.

4. Ondorioak

Zuk pentsa 10 urte pasa zirela, ezta? Inork ez zidan aitaz hitz bakar bat ere esan. Ezer ez. Ez zen berataz hitz egiten. Da ba... ezer ez. Gainera nire aita argazkilari ona zen, bikaina, argazkilaritzako afizionatu bat. Orduan argazki asko ateratzen zituen baina bere argazki gutxi dugu. Orduan nik ez dut aitaren argazkirik, tamalez. Osea... fisikoki... bisualki nire aitari buruzko oroitzapenak ba hor gelditu dira, garaiko argazki gutxi batzuetan eta listo.

(...) *Begira, ez zuen inork hitz egin nahi gaiari buruz.*

(Lucia)

Luciaren hitzok ongi laburbiltzen dute artikularen zentzua, eta horregatik, ondorioetan bera hartuko dugu hari eroale. Hasteko: bere aitaren gertakariak kontatzen ditu elkarrizketatuak, baina berak ere indarkeria bere larruan bizi izan duela aipatu behar da: 4 urte zituela ETako komando bat etxera heldu zen, horietako bat larri zaurituta. Osatu eta joan arte, hiru astez etxean hartuta egon zen Lucia. Handik lau urtera, berriz, Madrilen bizi zela polizia joan zen bere amaren bila, haurra etxean bakarrik utziz. Guraso bien tortura saioretan esan zieten Lucia bortxatu zutela, presio psikologiko gisa. Esan nahi dudana da ez biktima gisa bere aitaren alaba izateagatik soilik, baizik eta bera ere biziraulea dela haurdanik, euskal gatazkako subjektu politikoa, alegia. Emakumeak biktima gisa irudikatzean soilik, eta beraien kontaketeak “testigantza” balioa edukitzean bakarrik —hau da, eraldaketarako gaitasuna ez aitortzea—, bigarren mailako herritar bihurtu daitezke (Rancièr, 2010). Horrek baieztatzen du hasieran esandakoa: gatazkaren ondorioak jasan arren, emakumeen bizipenak ezkutuan daudela gaur egun ere.

Gizarte egituretatik inposatutako isiltasunari dagokionez, Luciaren aita torturen ondorioz hil zen duela 40 urte baino gehiago, eta gaur egun oraindik borrokan ari da bere aita indarkeria politikoa biktima gisa errekonozitu dezaten. Epaitegietan bidea kale itsu baten modukoa izan da, eta instituzio publikoetan ere Eusko Jaurlaritzak eta Nafarroako Gobernua izan dira polizien

abusuen biktimak aitortzeko bidea ireki duena. Luciak Jaurilaritzan jarri du bere aita biktima gisa aitortzeko eskaera, baina oraindik erakundeetatik eratorritako isiltasuna salatzen du.

Baina gainontzeko egituretara joanda, berezia da bere kasua, izan ere Garciak (2019) zioenaren haritik, euskal gatazkaren auzian, *bestetasuna* ezinbesteko fenomeno bat izan da jendarteko alde batek besteari gertatzen zitzaizkionekiko zeuden isiltasunak ulertzeko. Luciaren bizipenean, ordea, desberdina da: ez bateko ez besteko, edo bi aldetatik indarkeria jasandakoa da, eta, gainera, ez da euskal gizartearen parte izan zortzi urte zituenetik. Madrilen aurrena, Bruselan ondoren eta Estatu Batuetan azkenik, bere bizitza Euskal Herritik kanpo egin du txikitatik, eta bera hona itzuli arte, eta bere aitaren gertakariekin atxikimendurik lotu arte, ahaztutako kasua izan da. Horrek baieztatzen du analisisian aipatutakoa: gizarteko isiltasunak uste baino lotura duela, azken finean Euskal Herrian errotuta egotearekin

Inposatutako isiltasunetan azkena, familia egituran gertatutakoa nabarmena da Luciaren historian. Pollakek (2009) zioen “lotsaizunezko” gertakariak familian —eremu pribatuan: hona gatazken irakurketa androzentrikoaren eta bitarraren beste adierazpenetako bat— gordetzeko joera dagoela, gertakariok intimotzat hartuz eta ez publiko eginez —eta, beraz, ez politizatu—. Jelinek (2020), norabide horretan, seinalatzen zuen “normaltasunera” itzulera askotan pasatzen dela belaunaldi berriei gertatutakoa ez kontatzen, eta Martinek (2015) ohartarazten du horrek nolabait baldintzatzen duela datozenei historia modu konkretu batean kontatzea, gertakarien berri izateko eskubidea kenduz. Horixe da Luciari gertatutakoa. Zehazki, hamar urtez pentsatu zuen bere aita bihotzeko batek jota hil zela pensatuz, eta hemezortzi zituela amari galdetzean gordeta zituen artxibo guztiak pasatu zizkion. Horrek beregan izandako inpaktuaz hitz egiten du Luciak, eta aldarrikatzen du txikitatik egia jakiteko eskubidea, analisisian ikusitako beste testigantzek esaten duten moduan.

Baina horretaz gain, interesgarria da bere bizipena, isiltasuna erresistentzia gisa ere erabili duelako —giza eskubideen arloan lan egin arren, eta euskal gatazkaren ondorenei heltzeko Bruselan lana egin arren, urteak pasatu zituen bere istorio propioa isiltzen—: bai bere egunerokoan, baita nirekin elkarrizketa egiterako unean ere. Are gehiago, solasaldiak iraun bitartean isilduko dela eta hori ere elkarrizketan jasotzea nahi zuela esan zidan, hala denborak berak ere kudeatu ditzakeela agerian utziz (Esteban, 2010; Castillejo). Le Bretonek esango lukeen moduan, isiltasunak une horietan zentzu ia terapeutikoa betetzen du (2001). Baina ez hori bakarrik, isiltasunarekin non eta nola haustea ere norberaren agentziaren adierazgarri da, eta Luciak ongi hautatu zuen norekin hitz egin aurrenekoz zein testuingurutan —bere aitaren heriotzaren 40. Urteurrenaren harira izan zen—.

Horrenbestez, hasieran finkatutako helburuak jasotzen ditu artikulu honek. Funtsean isiltasuna polisemantikoa dela baieztatuz (Sanchez, 2009). Andreen ikusezintasunak ezkutuan eduki ditu halako bizipenak, eta ezkutuan izateak esan nahi du aitortza eta erreparazioarako biderik ez dutela eduki andreok. Inposatutako isiltasuna izan dute bizkar atzean urteotan: dela estatuaren aldetik, dela gizarteak edota familiak eraginda. Baina ezin da ahaztu isiltasuna beraietzako tresna bat ere izan dela askotan: euren ez ezik euren inguruko segurtasuna bermatzeko.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Behin hazia ereinda, eta kontuan hartuta lan hau doktore tesi baten kapitulu batetik erauzia dela, garrantzitsua iruditzen zait etorkizunean sakondu daitezkeen gaiak aipatzea. Batetik, agerian gelditu da inposatutako isiltasunei buruz edo erakundeek baliatutako isiltasunei buruz badagoela bibliografia dezente idatzita. Hautatutako isiluneei buruz, aldiz, ez hainbeste. Isiltasunaren balio erresistenteaz gehiago sakontzeko aukera irekitzen du lan honek. Bestalde, hitzeko isiltasun horiei testuan zein forma eman ikertzea eta hausnartzea ere interesgarria izango da, testu eta testura akademikotik harago ikerketa lanak aberasteko asmoz. Bide horretan batez ere ikerketa feministetatik egindako proposamenak aitzat hartzea ezinbestekoa da.

6. Erreferentziak

- Atutxa Ordeñana, I.; Retolaza Gutierrez, I. (koord) (2021). *Indarkeriak dantzazera behartzen gaituzte: Gatazka armatuaren irakurketa feministak*. Udako Euskal Unibertsitatea.
- Azpiazu Carballo, J. (2020ko maiatza). *Ur nahasien erraiak. LGTB* esperientzia eta politizazioak Hego Euskal Herriko herri mugimenduetan*. EHU / UPV.
- Crosby, A.; Lykes, M. B. (2011). Mayan women survivors speak: The gendered relations of truth telling in postwar Guatemala. *International Journal of Transitional Justice*, 5, 456-476
- Cancimance López, A. (2015). Los silencios como práctica de resistencia cotidiana: Narrativas de los pobladores de El Tigre, Putumayo, que sobrevivieron al control armado del Bloque Sur de las AUC. *Boletín de Antropología*, 30(49), 137-159.
- Castillejo Cuellar, A. (2005). Las Texturas del Silencio: Violencia, Memoria y los Límites del Quehacer Antropológico. *Empiria. Revista de metodología de ciencias sociales*, 9, 39-59.
- Dañobeitia, O. (2016) Biolentzia politikoa eta generoa Euskal Herrian, 90. hamarkadan. Ezker Abertzaleko emakumeen kasua”. *Ikasketa Feministak eta Generokoak Masterrean aurkeztutako MALa*.
- Esteban, M. L. (2015) La reformulación de la política, el activismo y la etnografía. Esbozo de una antropología somática y vulnerable. *Ankulegi* 19, 2015, 75-93
ISSN: 1138-347-X
- Etxebarrieta, O ; Rodriguez, Z. (2016). *Borroka armatua eta kartzela*. Susa.
- Fulchiron, A. (2016). La violencia sexual como genocidio. Memoria de las mujeres mayas sobrevivientes de violación sexual durante el conflicto armado en Guatemala. *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*, 61(228), 391-422.
- Galardi, M. (2018) Euskal gatazkaren ertzetako biolentziak. *Ikasketa Feministen eta Generokoen Masterreko Amaierako Lana*.
- García Gonzalez, A. (2019). *Multiple violences and practices of peace. A feminist approach to the post-ceasefire process in the Basque Country*. University of Brighton.
- Goikoetxea, J. (2015). Euskara, estatua eta feminismoa. *Jakin*, 208. Maiatza. 77-89.
- Guzman, G.; Mendia, I. (2013). *Mujeres con memoria: activistas del movimiento de derechos humanos en El Salvador*. Euskal Herriko Unibertsitatea, Hegoa.
- Jelin, E. (2017). *La lucha por el pasado: Cómo construimos la memoria social*. Siglo Veintiuno Editores.
- _____ (2020). La historicidad de las memorias. *Mélanges de la Casa Velazquez*, 50(1), 253-258.
- Le Breton, D. (2001). *El silencio*. Sequitur
- Martin Zapirain, I. (2015). *Eromena, azpimemoria eta isiltasuna(k) idazten: Hutsune bihurtutako emakumeak garaiko gizartearen eta moralaren ispilu*. EHU / UPV.
- Mendia, I, Guzman, G. (2012). *Ni olvido, ni silencio: Tribunal de Conciencia contra la violencia sexual hacia las mujeres durante el conflicto armado en Guatemala*. Universidad del País Vasco.
- _____ (2014). *La división sexual del trabajo por la paz: género y rehabilitación posbélica en El Salvador y Bosnia-Herzegovina*. Tecnos.
- Pollak, M. (2006). *Memoria, olvido, silencio. La producción social de identidades frente a situaciones límite*. Ediciones Al Margen.
- Rancière, J. (2010). *El Espectador emancipado*. Ellago.
- Restrepo Yepes, Olga Cecilia. (2007). ¿El silencio de las inocentes? Violencia sexual a mujeres en el contexto del conflicto armado. *Opinión Jurídica*, 6(11), 87-114.
- Rubin, G. (1975). The Traffic in Women: Notes on the ‘Political Econom’ of Sex *Toward an Anthropology of Women*. p 157-210.
- Sánchez G. (2009). *La masacre de El Salado: Esa guerra no era nuestra*. Taurus.
- Solnit, R. (2021). *La madre de todas las preguntas*. Capitan Swing.

7. Eskerrak eta oharrak

Honako artikulua hau Eusko Jaurlaritzaren diru laguntzarekin egiten ari naizen doktore tesiaren kapitulu batean oinarrituta dago. Ikasketa Feministen eta Generokoen masterra egin ostean, eta izen bereko doktore programaren baitan ondorengo titulua duen ikerketa ari naiz egiten: *Euskal gatazkaren (h)egiak: 1980ko eta 1990eko hamarkadetan beren senide edo lagunak gatazkaren erdigunean izan zituzten andreen memoriaren eta praktika erresistenteen bilketa feminista bat*. Master amaierako lanean aztertzeke gelditu zen hari muturretako bat da, hain justu isiltasunarena, eta Marta Luxan Serrano tutorea ari zait laguntzen honi guztiari forma ematen kasik gradu amaierako lanetik ere. Era berean, inguruko kide, aditu eta lagun feministen ekarpena ezinbestekoa izate(n) (ari) da. Amaitzeko, isilik egotea erabaki dutenei eta ahotsa altxa dutenei ere aitortza egin nahi diet lerrotan. Milesker zuriuneak hitzez betetzeagatik.